

VANYÓ LÁSZLÓ

Olympia és a korai kereszténység

(A hely és az eszme sorsa a történelemben)

A nagyhírű görög szentély, Olympia mai fogalmaink szerint főként az öt évenként megrendezésre kerülő olimpiai játékokat jelenti. Az olimpiai játékok és a szentély ügye az ókorban elválaszthatatlan volt, ma azonban látszólag teljesen elkülönült. Az utókor vádbeszédében mégis összefonódik. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a korai kereszténység igen korán átvette az antik sport-vocabulariumot, csak sajátos értelmezésben. Meglepő lehet, hogy a korai, 2. századi kereszténység is csak a filozófia igazságait tartotta átvehetőnek, az 1. századi keresztény irodalom a filozófia előtt a sport, a versenyek szakszótárát alkalmazta. Mivel az olimpiai szentélyek megszűnésének történelmi körülményei még többnyire homályosak, bizonyosnak látszik a tény, hogy Olympiának mint vallási centrumnak a vége a Codex Theodosianus törvényeinek tudható be, és gyakran ezzel együtt a kereszténység számlájára kerül az olimpiai sportversenyek megszűnése is.

Az ókeresztény kor kutatói sem szenteltek túl sok figyelmet annak, hogy az antik sport világából számos fogalom és eszme került át már a páli levelek szó- és eszmekezletébe, ami mind hatott a keresztény ikonográfiára is. Az antik „paideia” tárgyköréből – amely a sportot is felölelte – számos kiváló tanulmányt tudunk felsorolni, a sporttal kapcsolatos képzetvilág mégis viszonylag elhanyagolt terület.¹

Előre kell bocsátanunk a megjegyzést, hogy az antik gymnastica a városállamok korában más jellegű és tartalmú volt, mint lett később a hellenista korban. A „polisz” ifjúságát meg kellett tanítani a harcra, fel kellett készíteni a hadviselésre, hogy meg tudja védeni szabadságát. A sportgyakorlatok nem voltak öncélúak. Az olimpiai béke idejében azonban ezek a harci gyakorlatok a versenyjátékok mezébe öltöztek.

¹ Ilyen munkák: JAEGER, W.: *Early Christian and Greek Paideia*, Oxford, 1969; MARROU, H.-I.: *Histoire de l'Éducation dans l'Antiquité*, Paris, 1948; SCHOLL, R.: *Das Bildungsproblem in der Alten Kirche*, *Zeitschrift für Wissenschaftliche Pädagogik*, 10, 1964, 24-43. old.; DOWNEY, G.: *Erziehung und Bildung in spätrömischen Reich*, *Christliche und heidnische Theorien unter Konstantin und seinen Nachfolgern*, *Wege der Forschung*, CCCLXXVII, Darmstadt, 1976, 549. old.; PREISKER, H.: *Das Ethos des Urchristentums*, Darmstadt, 3. Aufl., 1968.

Az antik „agón”-eszménynek voltak olyan etikai értékei, amelyek nem voltak közböcsök a keresztények számára sem. Ez akkor is így volt, ha pl. a zsidóság a hellenista kort a Makkabeus-vértanúk koraként élte meg, így is rögzült történelmi emlékezetében, amit a kereszténység számára is megörökített a Makkabeus-könyvekben. Ebben a korban épültek a legszebb sportpályák, gyakorlóterek, miközben olyan nagyvárosokban, mint Antiochia, igen nagy volt az ellenállók, a Makkabeus-vértanúk kultusza, akikről megemlékeztek zsidók és keresztények egyaránt. A hellenista kor érlelte meg a meggyőződést, hogy a sport az ember lényegéhez tartozik, miközben árnyoldalként „kitermelte” a sportoló új típusát, a versenyről versenyre vonuló, magamutogató, önmagát kiárusító izomkolosszust.

A rekordhajhászás eredetileg ismeretlen volt, a versenyző meglegedett a győzelemmel, az érte végzett munka volt a fontos.² A „professzionisták” megjelenése egyet jelentett a sportmozgalom hanyatlásával. Az edzettséget és keménységet a keresztények is erénynek tartották, de a professzionizmust bíralták. Tertullianus szatirikusan ecseteli az ökölvívó Cleomachus esetét, aki számos olimpiai győzelem után teljesen elpuhult, kezén a hegek helyét karkötőkkel takarta el, puha szőnyegekben heverészett.³ A görög „agón” a római korban cirkusszá változott, el nem feledve pogány, szakrális eredetét.⁴

Miután az „agón”-szótár jelen van már az újszövetségi írásokban, természetes, hogy későbbi ókeresztény írásokban polgárjogot kapott, sajátos összefüggésben, amit a vértanúakták és szenvedéstörténetek, majd a későbbi, a 4. században sokasodó hagiográfiai művek mutatnak.⁵ Három-négy évszázaddal az apostoli kor után már magukat az apostolokat, a vértanúkat, szenteket, sőt magát Krisztust is győztes versenyzőkként ábrázolták. Tagadhatatlan, hogy számos apostol-„portrén” a gladiátorábrázolások jellegzetességeit is fel lehet fedezni.⁶

Noha a kereszténység első három százada során még nem épült be a birodalom közéletébe, a versenyek eszmevilága áthatotta életét és irodalmát. Ez annál különösebbnek tűnhet, mivel ekkor nemcsak tudatosan, hanem szinte mereven is elhatárolja magát az egyház pogány környezetétől. A Szent Pál leveleiben megtalálható „agón”-motívumok mellett

² SCHNEIDER, C.: Kulturgeschichte des Hellenismus, München 1969, II, 190. old.

³ A palliumról IV, 4. Óker. írók 12, 23. old.

⁴ Ehhez Tertullianus, A látványosságokról V-XII. fejezetei. Óker. írók 12, 275. kk.

⁵ Az újszövetségi hagiográfiai anyag feldolgozása megtalálható a Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, (Ed. Kittel, Kohlhammer, Stuttgart) 1953-tól megjelenő kötetekben. Szent Pál szóhasználatát tette tanulmány tárgyává PFITZNER, V. C.: Paul and the Agon Motif, Traditional Athletic Imagery in the Pauline Literature, Leiden, 1967. A liturgikus szövegekben is jelen volt a „koszorú”-motívuma, amelyet általában „koronával” fordítanak, fontos utalni K. Baus alapvető munkájára: „Der Kranz in Antike und Christentum”, Theophaneia 2, Bonn 1940, különösen a 144-231. oldalak. A „testben kitarítani” alapvető keresztény erény volt, a test elleni bűn bűn volt a lélek ellen is. A bátorság, a félelem leküzdése a vértanúk erénye volt, a hitvallókat a szeretet atlétáinak is nevezték. SCHNEIDER, C.: Geistesgeschichte der christlichen Antike, München, 1970, 23. old.

⁶ A római S. Pudenziana-templom mozaikján a trónoló Krisztus lába körül ülnek félkörben az apostolok, két matróna (a zsidó, illetve a pogánykeresztény egyház reprezentánsai) pedig koszorút tart Péter és Pál apostolok feje fölé. A koszorú vértanúságuk küzdelmének jutalma. A ravennai S. Vitale apsis-mozaikján az „imperator”-Krisztus adományozza a koszorút a vértanú Vitalisnak. A ravennai érseki kápolna „harcos”, katonai-Krisztusa győzelmi jelvényként viseli vállán a keresztet. A feje fölötti kereszt-nimbusz is lehet az egykori „agón”-koszorú változata.

a 2. századi apologéták nem nélkülözhatték Olympia eszméjét, mert számukra az az összehasonlító kronológia alapja lett.⁷ Arról nem lehetett szó, hogy keresztény családok gyermekei részt vegyenek antik versenyeken, látogassák a színházakat, cirkuszokat, az előbbieket azért nem, mert a győzelmi koszorút fel kellett ajánlani valamely pogány istennek, az utóbbi szórakozásoktól pedig azok erkölcsstelen jellege miatt tartózkodtak.

2. MI LETT OLYMPIA SORSA?

A késői hellenizmus korában Olympia sokat veszített jelentőségéből, mert számos más sportversenyt is rendeztek. Kérdés, mennyire volt még eleven az olimpiai eszme a keresztény korban. „Az olimpiai játékok első ezer éve” c. könyvben található néhány utalás a játékok és a kereszténység kapcsolatára, amely utalások többnyire kétes, hézagos információkon nyugsznak. Amit a könyv szerzői, M. I. Finely és H. W. Pleket, sorsdöntő mozzanatoknak adnak meg, nevezetesen I. Theodosius császár 393-ban kiadott, a pogány szentélyek bezárását elrendelő törvénye. Ez után az arra még alkalmas görög templomokat – legtöbb ugyanis romos állapotban volt – keresztény templommá alakították.⁸ A szerzők céloznak rá, hogy az olimpiai játékoknak is megvolt a maguk rituáléja. „Nem csoda, hogy miután a birodalom kereszténnyé vált, a császárok tűrhetetlennek találták a játékokat, és elrendelték megszüntetésüket”.⁹ A szentélyek bezárása, és a játékok betiltása két különböző dolog. Arra kell utalni, hogy Konstantinápoly népe szinte megszállottan látogatta pl. a kocsiversenyeket, és ezeket a fővárosban senki sem tiltotta be, amint ezt az idézett mű szerzői is megállapítanak.¹⁰ Az tehát teljesen bizonytalan, hogy Olympia ekkor sportversenyek színhelye lett volna. Az egyházatyák felfogása és a pogány kultuszok közötti ellentétek sem vezettek szükségképpen a játékok és versenyek beszüntetéséhez. A császári rendelet inkább kultuszhelyként érintette Olympiát, nem versenyszíntérként. Versenyekről nem tudunk ebben az időben, de tudunk az itteni pogány kultikus személyzet meglétéről, dotálásáról, tevékenységéről. A sokféle és sok helyen megrendezett versenyek semlegesítették Olympia régi jelentőségét, épületeit megrongálták a földrengések, pusztították a herulok és szlávok betörései.¹¹ Annyi bizonyos – a 185-ből datálható felirat alapján –, hogy Olympia kultuszszemélyzete a 2. században még nagylétszámú volt. Nagy Theodosius pogányellenes rendeleteinek további indítékait jelentik azok a 4. században is jelentkező pogány restaurációs kísérletek, mint Julianus császáré, vagy Symmachus senator kísérlete a Victoria-oltár helyreállítására Rómában. Az ilyen kísérletek nemegyszer lázadásokhoz vezettek. Uralkodása kezdetén Nagy Theosius nem volt türelmetlen, ha egy-egy városba ellátogatott, pogány papok köszöntötték ornatusukban, fiának nevelője, Themistius, pogány rétor volt. Tulajdonképpen az olimpiai versenyek betiltásának évét sem tudjuk pontosan. J. Geffcken szerint 393-ban még rendeztek versenyt, más szerzők szerint utoljára 298-ban voltak versenyek.¹²

⁷ Antiochiai Theophilosz, Autolükoszhoz III. 20. kk. Óker. írók 8,511 old. kk.

⁸ FINELY, M. I. – PLEKET, H – W, Az olimpiai játékok első ezer éve, Budapest, 1980, 23. old.

⁹ Az olimpiai játékok első ezer éve, 25. old.

¹⁰ Az olimpiai játékok első ezer éve, 142. old.

¹¹ Az olimpiai játékok első ezer éve, 23. old.

¹² GEFFCKEN, J.: Ausgang des griechisch-römischen Heidentums, Heidelberg, 1920, 6. old. 159. old.; ALBERT, L.: L'Empire Romain, Paris, 1929, 393. old.; I. Opelt: Das Ende von Olympia, Zur Entstehungszeit der Predigt zum Hebräerbrief des Johannes Chrysostomos, Zeitschrift für Kirchengeschichte, 81, 1970, 64-69. old.

Nem elhanyagolható körülmény, hogy a szellemi emberek általában lenézték a verseket és a játékokat, noha a pogányság képviselői még mindig hatalmas összegeket költöttek a játékokra, így Symmachus senator Rómában, de maga Honorius császár is.¹³ Kérdés továbbá, hogy Theodosius rendeleteit milyen szigorral hajtották végre, mert pl. Gázában még 395-ben is nyitva voltak pogány templomok.¹⁴ A rendeletek ellen szót emelhetek pogány előkelőségek, végrehajtásukat lassíthatták tartományi kormányzók. Tudomásunk szerint Olympia mellett senki sem emelt szót. A császár korábban, már 391-ben, 392-ben kiadott törvényei is azt tűzték ki célul, hogy megszüntessék a pogány szentélyek vonzerejét.¹⁵

Milyen rendelkezéseket hozott valójában Nagy Theodosius a versenyekkel kapcsolatban? Szabályozta azt, hogy pl. aranykoszorút győzelmi díjként csak konzul adományozhat, aki méltó életvitelére való tekintettel erre engedélyt kapott a császártól; csak meghatározott napokon, csak délelőtt lehet játékokat és versenyeket rendezni; tilos „solis die”, azaz vasárnap a népnek látványosságokat rendezni, és azok nem zavarhatják az istentiszteletet.¹⁶ 391-től kezdve sem éjjel, sem nappal nem volt szabad pogány templomokat látogatni, tilos volt áldozatokat bemutatni, a törvénytörtőket pénzbüntetésre és vagyonelkobzásra ítélték.¹⁷ 392 után sehol, semmikor sem volt szabad áldozatokat bemutatni, beleértve a „thurificatio”-t is.¹⁸ Ugyanezt valamivel élesebben fogalmazta meg az egyik 395-ben kelt törvény.¹⁹ Az egyik 399-ben kelt törvény tilalmazta a pogány templomok lerombolását, de ugyanakkor tiltotta bennük az áldozatbemutatást is.

Az kétségtelen, hogy Olympiának mint kultuszhelynek a sorsát megpecsételték ezek a törvények, de nem ezek okozták a sportversenyek megszűnését. A versenyek az általános érdektelenség, a sokféle megrendezett sokféle verseny miatt szűntek meg.

3. AZ „AGÓN”-KÉPEK AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN

Az evangéliumokban viszonylag ritkán bukkanunk az „agón”/„certamen” kifejezésekre és származékaikra (agónizeszthai, gümnazein, sztaphanosz), de annál gyakoribbak Szent Pál leveleiben, és az ún. pasztorális levelekben. Nyitott kérdés, vajon közvetlenül az életből kölcsönözték-e ezeket a verseny-képeket, vagy irodalmi átvételről és alkalmazásról volt-e szó.

¹³ The Cambridge History, I., The Christian Roman Empire, 2. Ed., 1961, 593-94. old.

¹⁴ JONES, A.H.M.: Lo sfondo sociale della lotta fra paganesimo e cristianesimo. In: „Il conflitto fra paganesimo e cristianesimo nel IV. secolo”, ed. A.Momigliano, Torino, 1968, 28. old.

¹⁵ A császár valláspolitikáját számos tanulmány vizsgálja: A. LIPPOLD: Die Kaiser Theodosius der Grosse und Theodosius II. Stuttgart, 1972, 122. old. (Paulysche Realencyclopädie, Supplementband XIII.); H. DÖRRIES: Die christliche Intoleranz und die theodosianische Reichskirche, Wort und Stunde I, Göttingen, 1966, 65-80. old.; W. ESLIN: Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius des Grossen, Wege der Forschung, CCCVI, Darmstadt, 1986, 87-112. old.; GAUDEMET, J.: La condamnation des pratique paiennes en 391, Epektasis, Mélanges offerts au Cardinal Jean Daniélou, Paris, 1972, 597-602. old.; PIETRI, Chr.; Damase et Théodose, Epektasis, 627-34. old.; ROUGÉ, J.: La législation de Theodose contre les hérétiques, Epektasis, 635-49. old.)

¹⁶ Codex Theodosianus, XV,5,2.

¹⁷ Codex Theodosianus, XVI,7.

¹⁸ Codex Theodosianus, XVI,10,12.

¹⁹ „Statuimus nullum ad fanum vel quolibet templum habere quempiam licentiam accedendi vel abominanda sacrificia celebrandi quolibet loco vel tempore.” Codex Theodosianus, XVI,10,13.

Az evangéliumokból világos, hogy az apostoli egyház Krisztus egész életét működését „agón”-ként értette, olyan küzdelemként, amelynek eredménye a gonoszság fölötti győzelem, a démoni erők és hatalmak megsemmisítése. Jézus ereje ebben a küzdelemben az ima, a Szent Lélek. Ilyen „agón” az, amikor szenvedése előestéjén Krisztus imádkozik: „és agóniában lévén még megfeszítettebben imádkozott” (Lk 22, 44). Megjegyzendő, hogy a szentírási verset nem hozza minden kézirat. A fordításnál meghagytuk a görög kifejezést, mert a különféle nemzeti nyelvű fordítások eltérően értelmezik a szöveget. Az „agónia” jelenti az erők végső megfeszítését, összeszedését valamilyen végső küzdelemhez, de jelenti a valamilyen mű megkezdésekor fellépő lelki szorongást is.²⁰ A Lukács-evangélium fent idézett helyén sem egyszerűen halálfélelemről van szó, hanem a győzelem miatti aggodásról, mert a világ üdvözítését eldöntő küzdelemről van szó.²¹ Ugyanez a „küzdelem” folyt Krisztus háromszoros megkísértésénél, amelynek eredménye a Sátán legyőzése²², Krisztus egész szenvedése és áldozata „küzdelem”, amelynek végén látjuk őt „*dicsőséggel és tisztelettel koszorúzva*” (Zsid 2,7-9) a Zsidókhoz írt levél szerzője szerint, aki a 8. zsoltár szavait idézi Jézusra. Ebben a zsoltárban az ember maga is dicsőséggel és tisztelettel koszorúzott lény, alig az angyalok alá alázva.

Az evangéliumok Krisztus-képének ezek a mozzanatai azért fontosak, mert egyrészt megmutatják, hogy Jézus áldozata és szenvedése nem értelmezhető megadásnak, önfeladásnak, beletörődésnek, hanem vállalt küzdelemnek, amelynek célja és értelme van, amely szenvedés a fizikai, testi világban, de diadal a szellemi világban, és így példa minden benne hívő számára. Ezért váltak az „agón”-képek az ókeresztény intelmek állandó alkotóelemeivé. Már idéztük a 8. zsoltár sorait a Zsidókhoz írt levél elejéről, most idézzük a levél végéről a sorokat, amikor a szerző a keresztényekre alkalmazza az „agón”-t: „*Mi tehát, akiket a tanúk oly hatalmas felhője vesz körül, tegyünk le minden terhet és a szorosan ránk fonódó bűnt, és kitartóan fussuk meg az előttünk álló versenypályát (agóna)*” (Zsid 12,1. A fordítások nem élnek mindig következetesen és elég plasztikusan az „agón”-képek mozzanataival. Pl. ezen a helyen „csábító” bűnt, vagy „behálózó” bűnt fordítanak, amely utóbbi a megfelelőbb, de még kifejezőbb a „ránk hurkolódó”, „ránk fonódó” bűn, amely birkózó ellenfélként igyekszik az emberre fonódni.) „*Harcold meg a hit jó harcát (ton holon agóna tész piszteoész), szerezd meg az örök életet, amelyre meghívást kaptál, és letetted a hitvallást számos tanú előtt*” (1Tim 6,12). Maga Pál írja: „*nagy küzdelemben (en polló agóni) hirdettük nektek Isten evangéliumát*” (1Tesz 2,2). „*Akarom, hogy tudjátok, mekkora küzdelmem értektek és a laodikeiaiakért, akik testben nem is látták arcomat*” (Kol 2,1); „*Nektek jutott a kegyelem, hogy ne csak higgyetek, hanem szenvedjete is Krisztusért, ugyanaz legyen küzdelmetek, melyet nálam láttatok és most hallotok*” (Fil 1,29-30).

Az evangéliumban Krisztus erre intette tanítványait: „*törekedjete (agónizeszthe) bemenni a szűk kapun*” (Lk 13,24).

Kifejezetten az antik agón-ra utalnak Szent Pál szavai: „*A küzdők pedig valamennyien megtartóztató életet élnek minden tekintetben. Azok, hogy romlandó koszorút nyerjenek, mi azért, hogy hervadhatatlant*” (1Kor 9,25). A keresztény agónnak lelki és közösségi jelentősége van, nem egyéni teljesítmény²³. A keresztény agón nem ér véget evilágon, hanem foly-

²⁰ Diogenes Laertios, De vitis philosophorum, VII,1,13.; Aristoteles, Rhetorica I,9,1367a 15.; Josephus, Antiquitates 11,241. és 362.; Philon, Legatio ad Gaium 243; 2 Makk 15,19.

²¹ Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, I, 140, „agón”, Stauffer.

²² Mk 1,12-13; Lk 4,1-13; Mt 4,1-11.

²³ Vö. Kol 1,28-29; 1Tim 4,10.

tatódik, a versenydíjat az új világban adják át. Az „agón” fogalom igen alkalmas volt arra, hogy spiritális jelentést kapjon, mert eredetileg jelentette mind a versenyteret, mind magát a küzdelmet. A benső lelki küzdelem esetében a küzdelem és a küzdőtér egybeesik. Ez nem keresztény újdonság, ilyen értelemben élt a szóval már a hellenista diatribé is, Philón is, aki leszögezte: mindez nem csökkenti a verseny komolyságát és keménységét, amelyet az erényért vívnak.²⁴

Az ószövetségi apokrifekben, melyeket keresztények is buzgón olvastak, sajátos alkalmazás bontakozik ki: a törvényért szenvedést és halált is vállaló vértanúk Istennel indulnak a küzdelembe, és Isten ellenségével, a Sátánnal vívják meg küzdelmüket.²⁵ Mindezeket a motívumokat átveszik a keresztény vértanúakták, és legszemléletesebb alkalmazását találjuk meg a Perpetua és Felicitas szenvedése c. írásban, amelynek főszereplője keresztény nő, és az írás szerzőjében – nem alaptalanul – Tertullianust gyaníthatjuk.

Ha Szent Pál már fent idézett helyén a versenyzők megtartóztató életéről beszélt, akkor a versenyhez szükséges fegyelemre, a test kordában tartására célzott, nem a testi igények mai értelemben vett pszichológiai „elfojtására”.²⁶ Antagonista küzdelemről nincs szó a keresztény írásokban, de a veszély és az ellenállás figyelembe vétele nem hiányzik.

A kereszténység első három évszázadában az „agón” legszélsőségesebb formája volt a vértanúság. A cirkuszi porondon ők még az igazi „agónt” akarták megvívni. A porondra felsorakoztatott vértanújelölteket látványosságnak szánták, akik azonban bajvívókként akartak viselkedni. A porond számukra – a cirkuszi közhangulat ellenére – agón/certamen maradt. Sajátos reactio a római konkrét körülményekre. A cirkuszt a vértanúk vissza akarták alakítani a régi olimpiai küzdelmek stadionjává. A küzdelmek ecsetelésénél a beszámolók elsősorban a lelki tusa leírására összpontosítottak, mivel az előzetes tortúrák után testi küzdelemről már aligha lehetett szó. A kínvallatásnak alávetett vértanúk esetében már csak lelki ellenállásról lehetett szó. Ilyen tapasztalatokra utalnak a Zsidókhoz írt levél sorai: „Emlékezzetek csak az elmúlt időkre, amikor megvilágosításban részesültetek, és helytállatok annyi küzdelemben és szenvedésben. Egrészt a gyalázatnak és zaklatásoknak kitéve neveltség tárgyává lettetek, másrészt részvéttel kísértétek azokat, akikkel így bántak. Együtt-szenvedetek a foglyokkal és vagyonotok elrablását is örömmel viseltétek el abban a tudatban, hogy értékesebb és maradandóbb javaitok vannak” (Zsid 12,6-7).

Ritkábban bukkanunk az antik sport-vocabulariumcok másik szakkifejezésére, a „gümnazein” ígére az újszövetségi írásokban, feltehetően azért, mert a jelentése: „meztelenül tornázni”. Már Philón megtalálta alkalmazási módját, amennyiben nála a lélek edzését jelentette.²⁷ A Timóteushoz írt levél szerzője ugyanilyen értelemben él ezzel a fogalommal: „Gyakorold magad azonban a vallásosságban, mert a testi gyakorlás keveset ér, a vallásosság azonban mindenre jó, mert mind a jelen, mind a jövő élet ígéreteinek hordozója” (1Tim 4,7-8). Ám a „gümnaszia” szóval rokon értelmű az „aszkészisz”, amely alapvető a szerzetesség szakszótárában.

²⁴ De somniis, II,145; De agricultura 112 és 119; De praemiis, 5.; Josephus, Antiquitates Iudaicae, 17,150; 4Makk 12,15;13,15; 4Ezra 7,12; József testamentuma 2,2. Ókeresztény írók 2,238. old.

²⁵ Testamentum Iobi, 4 és 27.; ed. S. P. Brock, Leiden 1967, 22 és 38. old.; 4.Makk. 13,14;13,15.

²⁶ Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, I, 137. Stauffer.

²⁷ Alexandriai Philón, Mózes élete I, 48. Atlantisz, Budapest, 1994, 29. old. Fordította: Bollók János.

Az 1Korintusi levél két szövege igen tanúságos. Az első: „*Nem tudjátok, hogy a pályán a versenyzők mind futnak ugyan, de a díjat csak egy nyeri el? Úgy fussatok, hogy elnyerjétek!*” (1Kor 9,24). A második: „*Úgy látom ugyanis, hogy Isten minket, apostolokat, halálra szánt. Látványosságra tettünk a világnak, az angyaloknak és az embereknek is*” (1Kor 4,9). Az első idézetben rendes görög módon megrendezett versenyről beszél az apostol, a másodikban a római módon megrendezett cirkuszi látványosságról. A görög verseny képétől is eltérő mozzanat azonban az, hogy Pálnál minden futónak koszorút kell nyernie. A második idézetben feltűnőek a „theatron”, „theatrizen” szavak, amelyek a görög irodalomban szinte ismeretlenek, csak egy Trajanus korabeli feliraton tűnik fel ez a kifejezés. Annál gyakoribb a „színház” képe a császárkori filozófusoknál. A bölcs sorssal vívott küzdelme színjáték az isteneknek és az embereknek. A bátor férfi küzdelme a balsorssal „spectaculum deo dignum”.²⁸ A filozófus balszerencsével vívott küzdelmét az istenek és emberek egyformán látványossággként (theama) élvezik Epiktetosz szerint.²⁹

A verseny ceremóniájához hozzátartozott a *koszorú* átadása. A „koszorú” szó csak Jézus szenvedéstörténetében fordul elő az evangéliumokban, töviskoszorúként.³⁰ Ez a töviskoszorú itt az imperátori diadém paródiája, a gúnyolódó római katonák ötlete. Szent Pál leveleiben és az ún. katolikus levelekben már győzelmi jelvény a koszorú. Meglepő módon a Jelenések könyvében is³¹, csak itt nincs szó semmilyen „versenyről”, hanem a sátoros ünnep zsidó liturgiájából kölcsönzött a kép.³² Pál „koszorúja” maguk a megtérített keresztények, akik eredményes evangéliumhirdetésének bizonyítékai.³³ A katolikus levelekben a keresztények magától a legfőbb Pásztortól, Krisztustól kapják meg a koszorút.³⁴ Különös kép a koszorút adományozó Pásztor. A Zsidókhoz írt levél már idézett soraiban (2,7-9) a koszorú zsidó szimbólum, mégis van már valami kapcsolata az olimpiai győztes koszorújával.

A „koszorú” eredendően vallási jelkép volt, és a versenyek győzelmi koszorúja sem vesztítette el ezt a jelentését. Egyrészt ezért vehették át keresztény szerzők, másrészt ezért korlátozták annyira használatát. Görög felfogás szerint a „koszorú” viselőjének az életet, a termékenységet, az áldást biztosította. Majd mágikus jelképként fény-szimbólum lett, amely megvilágosított és megvédett a balszerencsétől. Ez az apotropikus jelentése elhalványodott, a görög világban egyszerűen az ünnepi öröm kifejezője maradt. Jelenthetett azonban gyászt ugyanúgy, mint megtiszteltetést. A filozófusoknál az erény jelképe volt.³⁵

A pogány világban koszorút viseltek a papok, a látnokok, koszorú ékesítette az oltárokat, felkoszorúzták az áldozati állatokat, koszorút viseltek lakodalmakon, halotti torokon, versenyeken. Koszorút hordtak a versenyek vezetői, mert a játékokat az istenek tiszteletére rendezték.³⁶

²⁸ Seneca, De providentia, 2,9; Ep. 64,4-6.

²⁹ Dissertationes, II,19,25; III,22,59.

³⁰ Mt 27,29; Mk 15,17; Jn 19,2.

³¹ 2,10; 3,11; 4,4; 4,10; 14,14.

³² Philon, Legatio ad Gaium 368; 3 Makk 5,24.

³³ 1Tessz 2,19; Fil 4,1.

³⁴ 1Pét 5,4; Jak 1,12.

³⁵ Demoszthenész, Or 22,75.

³⁶ Tertullianus, A látványosságokról 10-11; A koszorúról 13. Óker. írók 12,280-282. old.; 350-52. old.

A Jelenések könyve 2,7 mondja: „A győztesnek az élet fájáról adok enni, mely Isten paradicsomában van”. Ennek a koszorúnak nyilvánvalóan az élet fájához van köze, míg az 1Pét 5,4 „hervadhatatlan koszorúja” az aranykoszorúval, illetve a fénykoszorúval azonos.³⁷

5. AZ „AGÓN” ÉS A „SZTEPHANOSZ” AZ ÓKERESZTÉNY IRODALOMBAN

A bontakozó ókeresztény irodalomban tovább élnek az „agón”-motívumok, új színekkel gazdagodnak, szerzők és korok különféleképpen alkalmazzák azokat. A görög versenyek képei keverednek a római cirkusz képeivel. Érthető, hisz a „porond”, a hajdani játékok és versenyek színhelye gyakran saját tanúságtételük és vértanúságuk színtere lett. Az üldözési korszakban már nem egyszerűen a hagyományos diatribé-motívum kölcsönzéséről volt szó. Már az 1. század végén az 1 Kelemen-levélben számos „agón”-motívumot találunk.³⁸ Egy hely kiváltképpen figyelmet érdemel: „A lázongások miatt szenvedtek üldöztetést azok az asszonyok, akik dirkéik és danaidák módjára borzalmas és gyalázatos kínzásokat szenvedtek, így futották meg a hit győzelmes versenydíját, és ők, akik testükben gyengék voltak, nemes jutalmat nyertek”.³⁹ Hogyan kell érteni ezeket a sorokat? Arra céloz-e vajon, hogy a Domitianus-féle üldözés alatt az áldozatokat színi jelenetek előadására kényszerítették pogány jelmezekben, mielőtt végeztek volna velük? Kr. u. 100 körül a vértanúkat arra kényszerítették, hogy előbb a pogány „látványosság” színészei legyenek? A későbbi gyakorlat ezt valószínűsíti. A sokasodó üldözések következtében az Újszövetségből örökölt „agón”-képek cirkuszi képekké alakulnak át. Elég arra gondolni, hogy a vértanúkor agón-képeiben a protagonisták: az agastyán Szent Polikárp, a fiatal asszonyok, mint Perpetua és Felicitas. Még a vértanúk maradványaiért is folyik a „küzdelem”, amely azonban már az „ekklészia” küzdelme a Sátánnal. A vértanúk haláluk után a győztes menyeyei Egyház tagjai az apostolokkal együtt.⁴⁰ Nazianzoszi Szent Gergely szemléletesen fogalmazza meg azt, miért tisztelik a keresztények a vértanúk maradványait: démonokat űznek, betegségeket gyógyítanak, megjelennek és jövendölnek, már testük is ugyanarra képes, amire megszentelt lelkük, akár tiszteljük, akár érintjük, akár meghajlunk előttük, mert szenvedésük legkisebb jele, egyetlen vércseppjük is ugyanarra képes, mint testük.⁴¹ Az egyházatya mondanivalójának lényege: a vértanú teste és lelke egyenértékű, mert a test maradéktalanul engedelmeskedett a léleknek, a szellem fegyelme uralta.

Az „agón” igen szemléletes leírása található a Perpetua és Felicitas szenvedése c. írásban: az előállított vértanújelölteket a porond közepére vezették, Perpetua tudta, hogy vadállatokkal való küzdelemre ítélték, de furcsállta, hogy mégsem engedték rá a fenevadakat. Ehelyett kiállt vele küzdelemre „a fekete”, az undok kinézetű „egyiptomi”, segédeivel együtt, hogy megvívjon vele. Miután segédei levetköztették a küzdelemhez, és a verseny előtt „megkenték”, meglepődve tapasztalja, hogy „férfi lettem”. Ez a megállapítás talán a Gal 3,28-ra utal: „*Krisztusban nincs férfi és nő*”. De megfelelhet annak az

³⁷ Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, VII, 630. Grundmann.

³⁸ 1 Kelemen-levél, 2,4;5,4;7,1;37,1. Óker. írók 3, 106, 108, 109, 127. old.

³⁹ 1 Kelemen-levél, 6,2. Óker. írók 3,108. old. Ladocsi G. fordítása.

⁴⁰ Polikárp vértanúsága 17,1 és 19,2. Óker. írók 7,51 és 52. old.

⁴¹ Oratio 4,69. Óker. írók 6,335. old.

újpitagoreus nézetnek is, miszerint az elhunytak lelkei mind hímneműek, és ennek megfelelően hímneműre változtatták a női neveket is a sírfeliratokon. A verseny rituáléja, a vetkőzés, a megkenés – melynek célja, hogy kicsússzon az ellenfél fogásából – megfelel a keresztelési rituálénak. Az „egyiptomi”, a „fekete” a Sátánnal azonos.⁴² A „fekete” a porban hempergett. Ezzel szemben előjött egy hatalmas termetű férfi, az amphitheatrum felső párkányánál is magasabb, a versenybíró, kezében zöld ág, aranyalmákkal, a győzelmi díjjal. Ezek után szabályos pankrációs mérkőzést ír le a szenvedéstörténet szerzője (talán Tertullianus volt), szabadfogású mérkőzést.⁴³ A szenvedéstörténet 4. fejezetében más formában találjuk meg a győzelem leírását. Ez azért tanulságos, mert az előbbi leírás volt a klasszikus „versio”-ja az „agón”-nak, ez a második a biblikus, zsidó-keresztény ihletésű descriptio. E látomásban Perpetuának létrán kell felmennie, amelynek alján hatalmas kígyó leselkedik, amely megkísérli elriasztani a felmenőket, időnként kinyújtogatva fejét a létra legalsó foka alól. Perpetua azonban rögtön azzal kezdi, hogy a kígyó fejére tapos. Az utalás a Teremtés könyve 3,15-re, és a 28,10-22-re. A gesztus, amellyel Perpetua győzelmét kifejezi, ismeretes a Trajanus-korabeli ábrázolásokról, amelyeken a győztes uralkodó a kígyótestű ellenség nyakára lép. Hozzátehetjük még: a közfelfogás szerint Etiópiában élt egy hatalmas méretű kígyófajta, amelynek „sisakos”, „páncélos” feje volt, amelyet a bizánci Szent György-ábrázolásokon is látunk. A Perpetua és Felicitas szenvedéstörténetében görög-latin, és bibliai motívumok szövődnek össze az „agón” leírásában. Perpetua győzelméért pl. nem koszorút kap, hanem „ágot”, ami a vértanúkat megillető pálmaág, zsidó eredetű jelkép. Győzelme után az „epinikion”, a győzelmi ének a „zsoltár”. Ez is zsidó-keresztény elem.

A 2. századi „agón”-értelmezés gnosztikus változatát is érdemes röviden szemügyre venni. Ezt az értelmezési változatot főleg az apokrifekben találjuk meg. Ezek nem a küzdelmet, hanem csak a győzelem utáni nyugalmat ecsetelik, szót sem ejtve testi erőfeszítésről vagy szenvedésről. A Tamás-cselekedetekben a „szellemi Krisztus” az „atléta”.⁴⁴ A „küzdelem”, az „atléta” szavak itt csak díszletek, az apokrif átveszi ugyan a vértanúkor szóhasználatát, de csak győzelemről, nyugalomról beszélnek ezek az írások, az atléta alakot változtat ezekben a művekben, a végén bukolikus pásztor alakjában jelenik meg. A 2-3. századi írásokban a „gyakorlótér” a „börtön”, a „vizsgálati fogság”. Alexandriai Kelemen szerint ez a világ a gazdagok számára.⁴⁵ Alexandriai Kelemen a mindennapi élet talajára ülteti át a képet, mivel a város gazdag keresztényeinek az üldözések idején – mivel sok veszténivalójuk volt – szívesen pártoltak át a gnosztikusokhoz, akiknél nem volt hitvallási kötelezettség az üldözések idején. Az egyébként igen megértő Kelemen minduntalan a parancsokat, a kitartást, az erényeket hangsúlyozza, pontosan azért, mert a gnosztikus nem a küzdő, szenvedő Krisztussal vállalt közösséget, hanem csak a „Győztessel”, kizárólag a szellemi megváltás érdekelte, az „agón”-ból csak a koszorú érdekelte, de nem a küzdelem. A gnosztikus egyéni erőfeszítés nélkül állt a győzelmi dobogóra az atléta Krisztus mellé, minden teljesítmény, „aszakészisz” nélkül.

⁴² DÖLGER, F. J. tanulmányozta a témát: „Die Sonne der Gerechtigkeit und der Schwarze, Eine Religionsgeschichtliche Studie zum Taufgelöbniß”, Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 14, Aschendorff, Münster, 1971.

⁴³ Óker. írók 7, 81-82. old.

⁴⁴ Acta Thomae 39. Acta Apostolorum Apocrypha, ed. M. Bonnet, II.2, 156-157. old.

⁴⁵ Quis dives salvetur? GCS, III,3-6.; GCS, I,Paed,II,72,1-74.; Stählin I, 201-203. old.

Az igazi „agón” képe az ortodox szerzőknél maradt meg, mint Tertullianusnál.⁴⁶ A „certamen” képe tovább él Cyprianusnál, Commodianusnál, majd a vértanúkór elmúltával Szent Ágoston a *De agone christiano* c. művében a keresztény ember mindennapos teljesítményét jelenti.⁴⁷

Mi lett az „agón”-eszme sorsa a Konstantini-korban, amikor nem volt már üldözés?

A 4. századi keresztény szerzők a keresztségre felszólító homiliáiban találkozunk velük. Ekkor alakult ki az „életfogytiglani hittanulók” rétege, akik kereszttelésre bejegyzett jelöltek maradtak életük kritikusan pontjáiig, valamilyen életveszélyig, de csak földrengés, barbár támadások veszedelmének nyomására hajlottak a keresztség felvételére. Főleg magas hivatalba betöltött személyek – bírák, hadvezérek – halasztották el a keresztség felvételét, akiknek esetenként halálos ítéletet kellett hozni, vagy végrehajtani. Az ilyenek a halálos ágyig halogatták a keresztség felvételét, nehogy eljártsszák a keresztségi kegyelmet.⁴⁸

Összefoglalva: Az „agón”/„certamen” hellenista diatribéből és a zsidó irodalomból kölcsönzött képe a közvetlen tapasztalati mozzanatokkal kiegészítve igen kedvelt lett az ókeresztény irodalomban. Az apostoli korban inkább irodalmi kölcsönzésről beszélhetünk, míg a 2-3. században már feltételezhetjük a közvetlen kapcsolatot a versenyekkel és játékokkal. A leginkább a vértanúk tapasztalták meg az „agón”/„certamen” valóságát a porondokon. A sportot tudomásul vették a keresztények, de elutasították a professionalizmust. Versenykocsis pl. nem jelentkezhettek a keresztségre, tudomásunk szerint mégis akadt olyan, akinek versenystálla volt. Éppen Karthágóban Scorpiacus lakásának régészeti feltárása bizonyította, mennyire realista volt Tertullianus, amikor megírta *Scorpiacae* c. művét. Az edzést, az aszkézist a keresztények is fontosnak tartották, mert fontos erények – mint a kitartás – szülőjének tekintették, és semmiképpen sem a kereszténység versenyek iránti érdektelensége volt az oka az olimpiai versenyek megszűnésének.

Az „agón”-motívumok valamelyest módosulva tovább élnek a 4. században felvirágzó hagiográfiai irodalomban, ami külön tanulmányt igényel. Athanasziosz a remete Szent Antal, Sulpicius Severus Szent Márton „küzdemeiről” ír majd. Ez utóbbi biográfia Márton katonai múltja miatt számos militáris elemet ötvöz az agón-képpel, ami nem jelentéktelen a lovagkor eszménye szempontjából sem. Változik az ikonográfia is, a versenykoszorú helyét átveszi a „gloria”, amely igen különböző formát ölt Krisztus és szentjei feje fölé.

⁴⁶ Intés a vértanúkhöz, 3,3-5. Óker. írók 12, 327. old.

⁴⁷ Cyprianus, Ep. 10,1-2; Commodianus, *Instructiones* II,20,3.; Augustinus, *De agone christiano* 1, Pl 40; 289-91.

⁴⁸ Nüsszai Szent Gergely, Azok ellen, akik elhalasztják a keresztséget, Óker. írók 6, 766-776. old.; Szent Baszileiosz, Buzdítás a szent keresztségre, Óker. írók 6, 174-175. old.; Jeruzsálemi Szent Kírilloz Összes művei, Katekizis 18,4, Budapest, 1995, 212. old.

Csodás evangéliumok, apokrif iratok

Sorozatszerkesztő: Adamik Tamás, Telosz kiadó, Budapest, 1996. 195. old.

A jelen kötet szerves folytatása az előző, szintén 1996-ban megjelent apokrif irodalomból való válogatás, mely „Az apostolok csodálatos cselekedetei” címet viselte. A mostani kiadás örvendétes ténye, hogy az újszövetségi környezetben írt nem kánoni műveket elérhetővé teszi a magyar olvasó számára is. Vanyó László sorozatában az Ókeresztény Írók második kötetében már megjelent Jakab ősevangélium, az Igazság evangéliuma és a Péter evangélium (Apokrifek, Budapest, 1980, Szent István Társulat) mellett jelentősen bővült a fordításban olvasható apokrif íráskör. Így a kötet tartalmazza a *Tamásnak, a zsidó fi-*

lozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról, A Megváltó gyermekségének arab evangéliuma, Pseudo-Máté evangéliuma, Józsefnek az ácsnak a története, Fülöp evangéliuma, Feljegyzés a mi Urunkról, Jézus Krisztusról, amely Pontius Pilátus idejében készült című alkotásokat is.

Az apokrif irodalom tanulmányozása ma újra reneszánszát éli és a kezünkben lévő kiadás is hozzásegít, hogy minél szélesebb körben legyen elérhető, főleg a kereszténység kezdetei iránt érdeklődőknek.

Kránitz Mihály

„A dogmatika kézikönyve”

Vigilia Kiadó, Bp. 1996.

1996-ban Budapesten a Vigilia Kiadó gondozásában megjelent a Theodor Schneider által szerkesztett „Handbuch der Dogmatik” I. kötet, „A dogmatika kézikönyve” címmel. A könyvet a hamarosan megjelenő II. kötetrel együtt teológusaink használatára, a dogmatikát tanító teológiai tanárok javaslatára jelentették meg.

Ennek 254. lapján található a következő szöveg: „Az ember Jézus: teremtmény – része Isten nagy, évmilliárdokra visszanyúló teremtsének.” Ezt a mondatot egyesek arianus kijelentésnek nevezték. Mivel az eredeti – német – szöveget nem ismerem, lehet, hogy csak fordítási problémáról van szó, de mivel többen is megszólaltak a kérdésben, azt hiszem ilyen lényeges megállapítások mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Senkit nem vádolva, a következőket szeretném ezzel kapcsolatban tisztázni:

1.) Bernard Sesboué S. J. (a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagja) „Jésus-Christ dans la Tradition de l'Eglise” c. művében (Desclee, 1982) ezt írja:

„Sajátos nyelvezetében pontosan ez az efezusi definíció értelme: Jézus az Isten Fia, amennyiben ember. Ez nem azt akarja mondani, hogy

Jézus embersége által Isten Fia: emberi természete szerint teremtmény. Hanem azt, hogy a hyposztatikus unió által embersége a Fiú emberségévé vált.” (127. lap)

„Kétségtelen, hogy azt kell mondani az egész Tradícióval, hogy Jézusnak nem volt emberi személye, aki más lett volna, mint az Ige személye, mert nincs benne két személyes alany (= subsistants); de hasonlóképpen kell mondani azt is, hogy az Isten Igéje Jézusban emberi személlyé vált, magának a Megtestesülésnek értelmében, ami egy valódi humanisatio.” (121–122)

2.) Vagyis a nesztorianizmus tévedése nem az, hogy Jézusnak emberi személyiséget tulajdonít, hanem az, hogy az Ige személyétől különböző emberi személyiséget tulajdonít neki. Hiszen ő valóságos ember, emberi személye is van, de ez az Ige örök személye.

3.) Így viszont, ha azt állítanánk, hogy „Jézus embersége – teremtmény” – nem volna semmi probléma. Viszont ha azt állítom: „az ember Jézus: teremtmény” – mivel az ember a személyt is jelöli, s ez az ő esetében az örök Ige személye, ez valóban téves teológiailag, valóban lehet arianusnak nevezni.